

הוראת לשון המקרא בשיעורי תנ"ך

בבית הספר היסודי

ע"פ תכנית הלימודים בחינוך לשוני

אורית רוזנמן, מדריכה לחינוך לשוני במזכירות הפדגוגית ובחמ"ד

ליווי וייעוץ: ד"ר רחל רוזנר

מטרות

1. הבנת חשיבותה של הלשון כמכשיר להבנת המקורות.

2. חינוך לאהבת הלשון כלשון הקודש.

3. הפניה למפרשי המקרא הקלסיים כדי לעמוד על קשיים

לשוניים ועל הפתרונות שהם מציעים.

נושאים מרכזיים:

- תקופות בחיי הלשון העברית
- מאפייני לשון המקרא
- השתמעויות להוראה
- השתמרות לשון המקרא בשירי זמר
- סדנה דידקטית

לשון המקרא

עברית חדשה	לשון הרבנות, החסידות וההשכלה	לשון ימי הביניים	לשון חז"ל	לשון המקרא
1,900 ---	1,900 - 1,200	1,200 - 200	200 - 200	-200 --- -1,300

את חיי הלשון העברית ניתן לחלק לארבע תקופות

תקופה	שנים	מאפיינים	דיבור וכתיבה
לשון המקרא	עד 200 לפנה"ס	תקופה זאת של העברית היא הקדומה ביותר, והיא מוכרת בעיקר מן התנ"ך.	דיברו עברית וכתבו עברית.
לשון חז"ל	מ- 200 לפנה"ס עד 200 לספירה	תקופה קדומה אחרי לשון המקרא, והיא מוכרת בעיקר מן המשנה	דיברו עברית וארמית. כתבו עברית, ארמית ויוונית.
תקופת הביניים	מ- 200 לספירה עד 1900	בתקופה זו היהודים חיו בגלות. לשון זו ידועה מספרות ימי הביניים, מהספרות החסידית ומטקסטים מתקופת ההשכלה. בעיקר: לשון תפילה, לשון לימוד, לשון יצירות ולשון התכתבות.	היהודים דיברו בשפות שונות – לשון העמים השונים. העברית שימשה לשון כתובה.
הלשון העברית החדשה	מ- 1900 עד ימינו	תקופה זו החלה בתחיית הלשון העברית בארץ ישראל והיא נמשכת גם בימינו.	הלשון העברית בתקופה זו חזרה לחיים מלאים – שוב מדברים עברית, קוראים וכותבים עברית.

מאפייני לשון המקרא

כתוב בלשונך את תוכן הפסוקים הבאים:

שמות י"ג

י וַיְהִי בְשִׁלַּח פְּרַעֲהַ אֶת-הָעָם וְלֹא-נָחָם אֱלֹהִים
דָּרָד אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר
אֱלֹהִים פֶּן-יִנָּחֵם הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ
מִצְרַיִמָּה. יא וַיִּסַּב אֱלֹהִים אֶת-הָעָם דָּרָד הַמִּדְבָּר
יב-סוּף וַחֲמֹשִׁים עָלוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם.
יג וַיִּקַּח מִנְּשָׂה אֶת-עֲצָמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ כִּי הִשְׁבִּיעַ
הַשָּׁבִיעַ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פֶּקֶד יִפְקֹד
אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהֵעֲלִיתֶם אֶת-עֲצָמֹתַי מִזֶּה אֲתֹכֶם.

אוצר המילים

מספר כל המילים (הערכים המילוניים) במקרא הוא כ- 8,000. זהו אוצר מילים מצומצם יחסית, וברור שבלשון הדבורה והכתובה של אותה התקופה היו מילים רבות יותר, שלא נזדמנו אל המקרא. אמנם יש מילים מקראיות אופייניות, כגון: אָנְכִי, יָרָא, עֵת, אך קשה לקבוע רק לפיהן את ייחודה של לשון המקרא לעומת התקופות האחרות.

אוצר המילים המקראי, על אף היותו מצומצם, הוא הבסיס החשוב ביותר למילון העברית החדשה: מתוך 1,000 המילים השכיחות ביותר בעברית בת זמננו כ- 800 מקורן במקרא.

לשון "חסכונית"

לשון המקרא היא לשון חסכונית לעומת העברית בת-ימינו. בלשון המקרא יש העדפה ברורה לשימוש בכינויים חבורים – כינויי שייכות (קניין) וכינויי מושא.

- **כינוי שייכות חבור:** לעומת השימוש הרגיל בימינו במילית **שָׁל** (העבד שלו, הבית שלו, היד שלך) נמצא במקרא **תמיד** את **כינוי השייכות החבור** לשם העצם (בראשית כ"ד ב': וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-עֶבְדוֹ זָקֵן בֵּיתוֹ ... שְׁיָם-נָא יְדָדְךָ תַּחַת יָרְכִי).
- **סמיכות:** השימוש במילית **שָׁל** אינו קיים בלשון המקרא (מלבד בשיר השירים א',ו': "כרמי שלי לא נטרתי"). במקרא השייכות הובעה רק על ידי **כינוי שייכות חבור** או ע"י **סמיכות** (שִׁיחַ הַשָּׂדֶה, וְשֵׁם הַנָּהָר ולא: השיח של השדה, השם של הנהר).
- **כינוי מושא חבור:** בימינו נהוג להשתמש בכינוי מושא פרוד (אָרְאָה אֹתְךָ, אברך אותך, אַרְאֵה לְךָ), אך לשון המקרא העדיפה את **כינוי המושא החבור** (אֶעֱשֶׂךָ, אַבְרָכְךָ, אַרְאֶךָ).

סמיכות

כינוי מושא חבור

כינוי שייכות חבור

שמות י"ג י"ד

י ויהי בשלח פרעה את-העם ולא-תָּחַם אֱלֹקִים דָּרָךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כי קרוב הוא כי אמר אֱלֹקִים פֶּן-יִנְחַם הָעַם בְּרֵאתָם מִלַּחְמָה וְשָׁבוּ מִצְרַיִמָּה. יא ויִסַּב אֱלֹקִים אֶת-הָעַם דָּרָךְ הַמִּדְבָּר יַם-סוּף וְחַמְשִׁים עָלוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. יב וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-עֲצָמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ כי הִשְׁבַּע הַשָּׁבִיעַ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פֶּקֶד יִפְקֹד אֱלֹקִים אֶתְכֶם וְהַעֲלִיתֶם אֶת-עֲצָמוֹתַי מִזֶּה אֲתָכֶם. יג וַיִּסְעוּ מִסֹּפֶת נִיחָנוּ בְּאֶתֶם בַּקֶּצֶה הַמִּדְבָּר. יד וַה' הִלֵּךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם בְּעַמּוּד עָנָן לְנִהַתָּם הַדֶּרֶךְ וּלְלִילָה בְּעַמּוּד אֵשׁ לְהָאִיר לָהֶם לְלַכֵּת יוֹמָם וּלְלִילָה.

ה וְחִזַּקְתִּי אֶת-לֵב-פְּרַעֲהַ וְרַדַּף אַחֲרֵיהֶם וְאֶפְבְּדָה בַּפְּרַעֲהַ וּבְכָל-חֵילוֹ וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי ה' וַיַּעֲשׂוּ-בֵן. ו וַיֵּצֵא לְמִלְךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעַם וַיִּהְיֶה לֵב פְּרַעֲהַ נִשְׁבָּר וַיִּשְׁבְּרֵנוּ אֶת-יִשְׂרָאֵל מֵעַבְדָּנוּ. ז וַיִּאָסֶר אֶת-רַכְבּוֹ וְאֶת-עַמּוֹ לָקַח עִמּוֹ. ח וַיִּקַּח שֵׁשׁ-מֵאוֹת רֶכֶב בַּחֹר וְכָל רַכְבַּ מִצְרַיִם וְשָׁלֹשׁ עַל-כָּלוֹ. ט וַיַּחֲזֵק ה' אֶת-לֵב פְּרַעֲהַ מִלְךְ מִצְרַיִם וַיַּרְדֵּף אַחֲרָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יִצְאִים בְּיַד רָמָה. י וַיַּרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיִּשְׁיֲנוּ אוֹתָם חַנִּים עַל-הַיָּם כָּל-סוּס רַכְבַּ פְּרַעֲהַ וּפָרָשָׁיו וְחֵילוֹ עַל-פִּי הַחִירָת לִפְנֵי בַעַל צַפֹּן.

תופעות שונות

- **סדר המילים** האופייני בלשון המקרא שונה מן העברית בת ימינו. במקרא הנושא בא, בדרך כלל, אחרי הנשוא הפועלי, כלומר – הסדר הוא נשוא-נושא: "וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרָיִמָּה... וְהָיָה כִּי-יֵרְאוּ אֶתְךָ הַמִּצְרַיִם..." (בראשית י"ב, י-י"ב)
- **פתיחה סיפורית**: במשפטים רבים במקרא נמצא מילות פתיחה, כגון: **הנה, ויהי, והיה, אכן**. למילים אלה אין תפקיד תחבירי בתוך המשפט, והן אינן מקושרות לאחד מחלקי המשפט, אלא מציגות את המשפט כולו:
"וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרָיִמָּה לְגֹר שָׁם כִּי-כָבֵד הָרָעַב בְּאֶרֶץ. וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב לְבֹא מִצְרָיִמָּה וַיֹּאמֶר אֶל-שָׂרִי אִשְׁתּוֹ הִנֵּה-נָא יֹדְעֵתִי כִּי אִשָּׁה יָפֵת-מְרֹאָה אָתָּה. וְהָיָה כִּי-יֵרְאוּ אֶתְךָ הַמִּצְרַיִם וַאֲמָרוּ אִשְׁתּוֹ זֹאת וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֶתְךָ יַחֲיוּ." (בראשית י"ב, י"ב-י"ג)
- **ה"א השאלה**: לסימון משפט שאלה במקרא יש שימוש בה"א השאלה: "השומר אחי אנכי?!"" "הרצחת וגם ירשת?!"" "הכצעקתה?!".
- **ה"א המגמה**: לציון הכיוון יש בלשון המקרא ה"א המגמה, כגון ארצה = אל הארץ. הנגבה = אל הנגב.

פתיחה סיפורית סדר המילים

שמות י"ג - י"ד

וַיְהִי בְשִׁלַּח פָּרְעָה אֶת-הָעָם וְלֹא-נָחַם אֱלֹקִים דָּרָךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹקִים בְּפִי-יְנַחֵם הָעָם בְּרֵאתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרַיִמָּה.

ט וַיִּדְרֹפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיִּשְׁיֲנוּ אוֹתָם חַנִּים עַל-הַיָּם כָּל-סוֹס רֹכֵב פָּרְעָה וּפָרָשָׁיו וַחֲיִלוֹ עַל-פִּי הַחַיֹּת לִפְנֵי בַעַל צָפֹן. וּפָרְעָה הַקָּרִיב וַיִּשְׁאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-עֵינֵיהֶם וַהֲבֵי מִצְרַיִם נָסַע אַחֲרֵיהֶם וַיִּירָאוּ מְאֹד וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-ה'. יא וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה הַמַּבְלִי אִין-קַבְרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לְמוֹת בַּמִּדְבָּר מִה-זֹּאת עָשִׂיתָ לָנוּ לְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם. יב הֲלֹא-זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְּמִצְרַיִם לֵאמֹר חַדְל מִמֶּנּוּ וְנַעֲבֹדָה אֶת-מִצְרַיִם כִּי טוֹב לָנוּ עֲבַד אֶת-מִצְרַיִם מִמֹּתֵנוּ בַּמִּדְבָּר. יג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם אַל-תִּירָאוּ הַתְּנַצְבוּ וּרְאוּ אֶת-יְשׁוּעַת ה' אֲשֶׁר-יַעֲשֶׂה לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֲשֶׁר רֵאתֶם אֶת-מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תִסְפוּ לָרְאֹתָם עוֹד עַד-עוֹלָם. יד ה' יִלְחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תִּחְרְשׁוּן.

ה"א השאלה ה"א המגמה

שמות י"ג י"ד

י וַיְהִי בְשִׁלַח פָּרְעָה אֶת-הָעָם וְלֹא-נָחַם אֱלֹהִים דָּרֶךְ אֲרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן-יִנָּחַם הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרַיִם.

ט וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיִּשְׁיֲנוּ אוֹתָם חַנִּים עַל-הַיָּם כָּל-סוֹס רֶכֶב פָּרְעָה וּפָרָשָׁיו וַחִילוּ עַל-פִּי תַחֲוִילַת לִפְנֵי בַּעַל זָפָן. וּפָרְעָה הִקְרִיב וַיִּשְׂאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-עֵינֵיהֶם וְהִנֵּה מִצְרַיִם נֹסֵעַ אַחֲרֵיהֶם וַיִּירָאוּ מְאֹד וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-ה'. « וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה הַמְּבִלִי אִין-קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לְמוֹת בַּמִּדְבָּר מִה-זֹּאת עָשִׂיתָ לָנוּ לְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם. וַיֹּאמֶר ה' אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְּמִצְרַיִם לֵאמֹר חֲדַל מִפָּנָי וְנַעֲבֹדְךָ אֶת-מִצְרַיִם כִּי טוֹב לָנוּ עֲבַד אֶת-מִצְרַיִם מִמֹּתֶנּוּ בַּמִּדְבָּר. » וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה

מילות קישור

- בלשון המקרא **מילות הקישור** מעטות יחסית, ובעיקר מעטות מילות השעבוד בראש הפסוקיות. לעיתים יש **ו' כמילית שעבוד**. דוגמה: "שִׁלַח אֶת-עַמִּי וַיַּחֲגוּ לִי בַמִּדְבָּר." (שמות ה' א') כלומר: כדי שיחוגו (פסוקית תכלית).
- **קישור ללא מילית שעבוד** נפוץ במקרא: "וַרְאָה אֶת-הַחֶרֶב בָּאָה עַל-הָאָרֶץ" (יחזקאל ל"ג ג') במקום 'החרב אשר באה' (פסוקית לוואי).
- **אֲשֶׁר**: בלשון המקרא יש מעט מילות שעבוד. הנפוצה ביותר היא **אֲשֶׁר** והרכביה: **כִּי אֲשֶׁר, כֹּכַל אֲשֶׁר, יַעַן אֲשֶׁר, לְמַעַן אֲשֶׁר, עַל אֲשֶׁר**. דוגמה: "אל הארץ אֲשֶׁר אראך". השימוש הרב והקבוע במילית אשר ובהרכביה הוא סימן מובהק ללשון המקרא. (ש... – ש השעבוד המוכרת לנו היום, כמעט לא הייתה מוכרת במקרא).
- מילות שעבוד נוספות במקרא: **כִּי, אֲפֹ, כִּי, אִם, לו**.

מילות שעבוד

שמות י"ג ח"ד

ז ויהי בשלח פרעה את-העם ולא-נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא **כי** אמר אלקים פן-ינחם העם בראתם מלקחיה ושבו מצרימה.

ט וירדפו מצרים אחריהם וישינו אותם חנים על-הים כל-סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו על-פי החירות לפני בעל צפון. ופרעה הקריב וישאו בני-ישראל את-עיניהם והנה מצרים נסע אחריהם וייראו מאד ויצעקו בני-ישראל אל-ה'. יא ויאמרו אל-משה המבלי אין-קברים במצרים לקחתנו למות במדבר. מה-זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים. יב הלא-זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר חדל ממנו ונעבדה את-מצרים כי טוב לנו עבד את-מצרים ממתנו במדבר. יג ויאמר משה אל-העם אל-תיראו התנצבו וראו את-ישועת ה' **אשר** יעשה לכם היום כי **אשר** ראיתם את-מצרים היום לא תספו לראתם עוד עד-עולם. יד ה' ילחם לכם ואתם תתרונו.

פתיחה סיפורית סדר המילים ה"א השאלה ה"א המגמה מילות קישור/שעבוד

וַיְהִי בְשִׁלַּח פָּרְעָה אֶת-הָעָם וְלֹא-נָחָם אֱלֹקִים דָּרָךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹקִים בְּיָן-יִנָּחֵם הָעָם בְּרֵאתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרַיִם.

וַיִּדְרֹפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיִּשְׁיֲנוּ אוֹתָם חַנּוּם עַל-הַיָּם כָּל-סוֹס רֶכֶב פָּרְעָה וּפְרָשָׁיו וַחִילוּ עַל-פִּי הַחִירָת לִפְנֵי בַעַל צַפֹּן. וּפְרָעָה הִקְרִיב וַיִּשְׂאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-עֵינֵיהֶם וְהִנֵּה מִצְרַיִם נֹסֵעַ אַחֲרֵיהֶם וַיִּירָאוּ מְאֹד וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-ה'. וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה הַמְּבִלִי אִין-קָבְרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לְמוֹת בַּמִּדְבָּר מֵה-זֹאת עָשִׂיתָ לָנוּ לְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם. הַלֹּא-זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְּמִצְרַיִם לֵאמֹר חַדְל מִמְּנוֹ וְנַעֲבֹדָה אֶת-מִצְרַיִם כִּי טוֹב לָנוּ עַבְד אֶת-מִצְרַיִם מִמִּתְנֹנוּ בַּמִּדְבָּר. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם אַל-תִּירָאוּ הִתְנַצְּבוּ וּרְאוּ אֶת-יְשׁוּעַת ה' אֲשֶׁר-יַעֲשֶׂה לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֲשֶׁר רֵאתֶם אֶת-מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תִסְפוּ לָרְאֹתָם עוֹד עַד-עוֹלָם. ה' יִלְחָם לָכֶם וְאַתֶּם תִּחְרְשׁוּן.

צורות פועל מיוחדות

- **וי"ו ההיפוך:**
 - אחת התופעות המובהקות של הפועל בלשון המקרא היא **וי"ו ההיפוך**.
 - במקרא השימוש בפועל שונה מהשימוש בו בתקופות אחרות. לעתים קרובות, כאשר ו' נוספת בתחילת הפועל, מתהפך הזמן המוכר לנו היום. הפעלים המקראיים: ויאמר, וילך, ויצאו מציינים זמן עבר (בימינו: אמר, הלך, יצאו). לעומת זאת, הפעלים המקראיים: ונתתי, ואמרת מציינים זמן עתיד (בימינו: אתן, תאמר)
- **עתיד מוארך, עתיד מקוצר ומקור מוחלט:**
 - צורות מיוחדות אלה של פעלים אופייניות ללשון המקרא.
 - צורות **העתיד המקוצר** באות אחרי ו' ההיפוך (וירא = ויראה, ויבן=ויבנה, ויעתק=ויעתיק).
 - צורת **העתיד המוארך** (אגדלה=אגדל, אברכה= אברך) נוספה בסופן סיומת הָ.
 - נוסף להן יש שימוש **במקור מוחלט**: הלוך, נסוע.
- בצורות **נקבה רבות** משתמשים בקביעות בסיומת - נָה (תשמענה, שמענה, קמנה, ולא: תשמעו, שמעו, קומו)

וי"ו ההיפוך מעתיד לעבר וי"ו ההיפוך מעבר לעתיד וי"ו החיבור

עתיד מקוצר עתיד מוארך מקור מוחלט

ז **וַיְהִי** בְּשִׁלַּח פָּרְעָה אֶת-הָעָם | לֹא-נָחַם אֱלֹקִים דָּרָךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹקִים פֶּן-יִנָּחַם הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלְחָמָה | וַשָּׁבוּ מִצְרַיִמָּה. ח **וַיִּסַּב** אֱלֹקִים אֶת-הָעָם דָּרָךְ הַמִּדְבָּר יַם-סוּף | וַחֲמֹשִׁים עָלוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. ט **וַיִּקַּח** מֹשֶׁה אֶת-עֲצָמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ כִּי **הִשָּׁבַע** הַשָּׁבִיעַ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר **פָּקֹד** יִפְקֹד אֱלֹקִים אֶתְכֶם | הַעֲלִיתֶם אֶת-עֲצָמוֹתַי מִזֶּה אֶתְכֶם. כ **וַיִּסְעוּ** מִסֹּפֶת | וַיַּחֲנוּ בְּאֶתְם בְּקִצְצָה הַמִּדְבָּר. כא **וְהוּא** הוֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם בְּעַמּוּד עָנָן לְנַחֲתָם הַדֶּרֶךְ וְלַיְלָה בְּעַמּוּד אֵשׁ לְהָאִיר לָהֶם לְלֶכֶת יוֹמָם וְלַיְלָה. כב **לֹא-יָמִישׁ** עַמּוּד הָעָנָן יוֹמָם וְעַמּוּד הָאֵשׁ לַיְלָה לִפְנֵי הָעָם. כג **וַיְדַבֵּר** ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר. כד **דַּבֵּר** אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיָּשׁוּבוּ וַיַּחֲנוּ לִפְנֵי פִי הַחִירָת בֵּין מִגְדֹל וּבֵין הַיָּם לִפְנֵי בַעַל צְפּוֹן נֶכְחוֹ תַחְנוּ עַל-הַיָּם. כה **אָמַר** פָּרְעָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל נִבְכִים הֵם בְּאֶרֶץ סֹנֵר עָלֵיהֶם הַמִּדְבָּר. כו **וַחֲזַקְתִּי** אֶת-לֵב-פָּרְעָה | וְדָרַךְ אַחֲרֵיהֶם וְ **אֶפְבְּדָה** בְּפָרְעָה וּבְכָל-חֵילוֹ | וַיְדַעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי הוּא וַיַּעֲשׂוּ-כֵן. כז **וַיִּגַּד** לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם | וַיִּהְיֶה לְבַב פָּרְעָה וַעֲבָדוּ אֶל-הָעָם | וַיֹּאמְרוּ מֶה-זֹּאת עָשִׂינוּ כִּי-שָׁלַחְנוּ אֶת-יִשְׂרָאֵל מֵעֲבָדֵנוּ.

(שמות י"ג - י"ד)

השתמעויות להוראה

בחינוך הלשוני ובשיעורי תנ"ך

עד עכשיו ראינו את מאפייני לשון המקרא הבאים:

- **לשון חסכונית:** כינוי שייכות חבור, כינוי מושא חבור וסמיכות.
- **מבנים במשפט:** סדר המילים, פתיחה סיפורית, ה"א השאלה, ה"א המגמה, מילות קישור ושעבוד.
- **צורות פועל מיוחדות:** וי"ו ההיפוך, עתיד מוארך, עתיד מקוצר, מקו מוחלט וסיומת נקבה רבות.

כיצד הבנת התופעות הלשוניות בתנ"ך תורמת להבנת הטקסט?
באילו תופעות לשוניות כדאי להעמיק בשיעורי שפה?
מה הם שיקולי הדעת?
מה הם דרכי ההוראה המתאימות?

הטקסט המקראי בכיתה

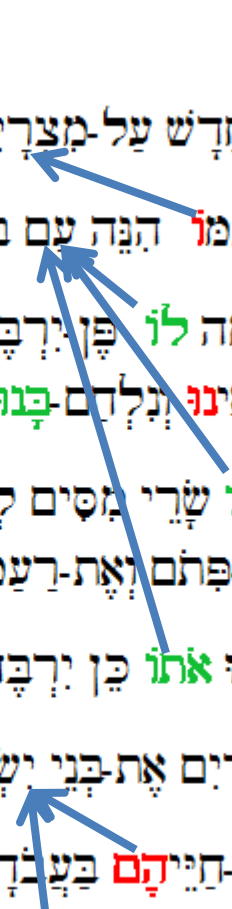
- קוראים את הכתוב במקרא בדיוקנות.
- מגיבים לטקסטים שקראו בשיח דבור, בשיח כתוב ובטקסט חזותי.
- מבחינים במאפיינים הלשוניים הבולטים של הטקסטים המקראיים למטרות תהלוך: שימוש בו' ההיפוך, שימוש בטעמי המקרא כאמצעי עזר להטעמה ולפיסוק הטקסט, שימושים מיוחדים בזמני הפועל.
- מבחינים באמצעים הצליליים, כגון לשון נופל על לשון, אליטרציה ושרשור.
- קוראים טקסטים מקראיים ומבחינים בסוגות שונות.
- נחשפים למבנה הייחודי של המקרא (פרק, פסוק, פרשה).
- משננים בעל פה פסוקים נבחרים כדי להופכם לחלק מהמאגר התרבותי האישי.

כינוי חבור ומילות יחס בנטייה

סמנו את הכינויים החבורים ואת מילות היחס בנטייה.
נעזרים בידע על הכינויים החבורים למטרות תיהלוק.

שמות פרק א'

- ח וַיָּקָם מֶלֶךְ-חָדָשׁ עַל-מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא-יָדַע אֶת-יוֹסֵף.
- ט וַיֹּאמֶר אֶל-עַמּוֹ הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנִּי.
- י הֲבָה נִתְחַכְמָה לִּי פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי-תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם-הוּא עַל-שְׂנְאֵינִי וְנָלְחַם בְּבָנֵי וְעָלָה מִן-הָאָרֶץ.
- יא וַיִּשְׂמוּ עָלָיו שְׁרֵי מַסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה אֶת-פְּתָחַם וְאֶת-רַעְמֵסֶס.
- יב וְכַאֲשֶׁר יַעֲנוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ וַיִּקְצֹוּ מִמֶּנִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל.
- יג וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרְךְ.
- יד וַיִּמְרְדוּ אֶת-תַּיִתָּהֶם בְּעַבְדָּה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבְלִבָּנִים וּבְכָל-עַבְדָּה בְּשָׂדֵה אֶת כָּל-עַבְדֵי תָם אֲשֶׁר-עָבְדוּ בְהֵם בְּפָרְךְ.

מה אפשר ללמוד מעיון הכינויים החבורים שבפסוק י"א?

מעוררים את הילדים לחשיבה ולאי-נחת כדי שיבינו ת הסבר הפרשנים, שגם להם היה כאן משהו קשה.

שמות פרק א

- ח וַיָּקָם מֶלֶךְ-חָדָשׁ עַל-מִצְרָיִם אֲשֶׁר לֹא-יָדַע אֶת-יוֹסֵף.
- ט וַיֹּאמֶר אֶל-עַמּוֹ הַזֶּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנּוּ.
- י הָבָה נִתְחַכְמָה לּוֹ פֶּן-יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי-תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם-הוּא עַל-שְׂנְאֵינּוּ וְנִלְחַם-בָּנוּ וְעָלָה מִן-הָאָרֶץ.
- יא וַיִּשְׂמוּ עָלָיו שְׁרֵי מָסִים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם וַיִּבְּן עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה אֶת-פְּתָחַם וְאֶת-רַעְמֵסֶס.
- יב וְכַאֲשֶׁר יַעֲנוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ וַיִּקְצֹוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.
- יג וַיַּעֲבְדוּ מִצְרָיִם אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרְךְ.
- יד וַיִּמְרְרוּ אֶת-חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבְלִבְנִים וּבְכָל-עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה אֶת כָּל-עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר-עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרְךְ.

שמות פרק א

ח וַיִּקָּם מֶלֶךְ-חָדָשׁ עַל-מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא-יָדַע אֶת-יְוֹסֵף.

ט וַיֹּאמֶר אֶל-עַמּוּ הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנּוּ.

י הָבָה נִתְחַכְמָה לּוֹ פֶּן-יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי-תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנֹסַף גַּם-
הוּא עַל-שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם-בָּנוּ וְעָלָה מִן-הָאָרֶץ.

יא וַיִּשְׂמֹוּ עָלָיו שְׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלֹתָם וַיִּבְנוּ
עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפַרְעֹה אֶת-פִּתֹם וְאֶת-רַעַמְסֵס.

יב וְכַאֲשֶׁר יֵעָנֶה אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ וַיִּקְצֹוּ מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל.

יג וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפַרְוָה.

יד וַיִּמְרְדוּ אֶת-חַיִּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבְלִבְנִים וּבְכָל-עֲבֹדָה
בַּשָּׂדֶה אֵת כָּל-עֲבֹדֹתָם אֲשֶׁר-עָבְדוּ בָהֶם בְּפַרְוָה.

רש"י: עליו – על העם... למען ענותו בסבלותם – של מצרים.

שמות פרק א

- ח וַיִּקָּם מֶלֶךְ-חָדָשׁ עַל-מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא-יָדַע אֶת-יְוֹסֵף.
- ט וַיֹּאמֶר אֶל-עַמּוּ הִנֵּה **עַם** בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעֲצוּם מְאֹד.
- י הָבָה נִתְחַכְמָה **לִּי** פֶּן-יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי-תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם-
הוּא עַל-שְׂנְאֵינִי וְנִלְחַם-בְּנִי וְעָלָה מִן-הָאָרֶץ.
- יא וַיִּשְׂמֹוּ **עָלָיו** שְׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם וַיִּבְּן עָרֵי מִסְכְּנוֹת
לְפָרְעָה אֶת-פְּתָחַם וְאֶת-רַעְמִסֵּס.
- יב וְכַאֲשֶׁר יַעֲנוּ **אֹתוֹ** כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ וַיִּקְצֹוּ מִפָּנָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.
- יג וַיַּעֲבֹדוּ מִצְרַיִם אֶת-**בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** בְּפָרְוֹ.
- יד וַיִּמְרְדוּ אֶת-חַיִּיהֶם בְּעִבְדָּה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבְלִבְנִים וּבְכָל-עֲבָדָה
בַּשָּׂדֶה אֶת כָּל-עֲבָדָתָם אֲשֶׁר-עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרְוֹ.

**מתי מדובר בלשון יחיד ומתי מדובר בלשון רבים?
מבקשים מהתלמידים לשער את הסיבה.**

השורש כמייצר משפחת מילים

כיצד הבנת התופעות הלשוניות בתנ"ך תורמת להבנת הטקסט?
באילו תופעות לשוניות כדאי להעמיק בשיעורי שפה?
מה הם שיקולי הדעת?
מה הם דרכי ההוראה המתאימות?

שמות פרק א

יג וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ.
יד וַיִּמְרְרוּ אֶת-תַּיִיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֶמֶר
וּבְלִבָּנִים וּבְכָל-עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה אֵת כָּל-עֲבֹדֹתָם
אֲשֶׁר-עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ.

טו ויאמר מלך מצרים למיִלֵדֹת הָעֶבְרִיֹת אֲשֶׁר שֵׁם הָאִחַת שִׁפְרָה וְשֵׁם הַשְּׁנִיית פּוּטָה.

טז ויאמר בְּיִלְדָּךְ כֵּן אֶת-הָעֶבְרִיֹת וּרְאִיתִן עַל-הָאֲבָנִים אִם-בֶּן הוּא וְהִמְתַּן אֹתוֹ וְאִם-בַּת הוּא וְתָיִתָּה.

יז ותיִרְאֶנּוּ הַמִּיִלֵדֹת אֶת-הָאֱלֹהִים וְלֹא עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵן מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְתָתִיב אֶת-הַיִּלְדִּים.

יח ויִקְרָא מֶלֶךְ-מִצְרַיִם לַמִּיִלֵדֹת וַיֹּאמֶר לָהֶן מִדּוּעַ עֲשִׂיתֶן הַדָּבָר הַזֶּה וְתָתִיב אֶת-הַיִּלְדִּים.

יט וַתֹּאמְרֵן הַמִּיִלֵדֹת אֶל-פְּרֻעָה כִּי לֹא כֹנָשִׁים הַמִּצְרַיִת הָעֶבְרִיֹת כִּי-תָיוֹת הֵנָּה בְּטַרְסָם תָּבוֹא אֲלֵהֶן הַמִּיִלֵדֹת וַיִּלְדוּ.

כ וַיִּשָּׁב אֱלֹהִים לַמִּיִלֵדֹת וַיִּרְבּוּ הָעָם וַיַּעֲצְמוּ מְאֹד.

כא וַיְהִי כִּי-יֵרְאוּ הַמִּיִלֵדֹת אֶת-הָאֱלֹהִים וַיַּעַשׂ לָהֶם בָּתִּים.

כב וַיֵּצְאוּ פְרֻעָה לְכָל-עַמּוּז לֵאמֹר כָּל-הַבֶּן הַיִּלְדוּד הַיֹּאכְרָה תִשְׁלִיכֶהוּ וְכָל-הַבַּת תִּחְיֶה.

פעלים

סמנו את הפעלים בפסוקים שלפניכם

שמות פרק י"ט

א בַּחֲדָשׁ הַשְּׁלִישִׁי לְצֵאת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם בַּיּוֹם הַזֶּה **בָּאוּ** מִדְּבַר סִינַי.

ב **וַיִּסְעוּ** מִדְּבָרִים **וַיָּבֹאוּ** מִדְּבַר סִינַי **וַיַּחֲנוּ** בַּמִּדְבָּר **וַיַּחֲנוּ**-שָׁם יִשְׂרָאֵל בְּנֶגֶד הַהָר.

ג וּמֹשֶׁה **עָלָה** אֶל-הָאֱלֹקִים **וַיִּקְרָא** אֵלָיו ה' מִן-הַהָר לֵאמֹר כֹּה **תֹאמַר** לְבֵית יִשְׂרָאֵל **וַתֵּצִיד** לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל.

ד אַתֶּם **רְאִיתֶם** אֲשֶׁר **עָשִׂיתִי** לְמִצְרָיִם **וְאֲשָׂא** אֶתְכֶם עַל-כַּנְפֵי נְשָׁרִים **וְאָבֹא** אֶתְכֶם אֵלַי.

ה וְעַתָּה אִם-**שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ** בְּקוֹלִי **וַשְׁמַרְתֶּם** אֶת-בְּרִיתִי **וְהֵייתֶם** לִי סֵגֻלָּה מִכָּל-הָעַמִּים כִּי-לִי כָּל-הָאָרֶץ.

ו וְאַתֶּם **תִּהְיוּ-לִי** מִמְּלַכְתּוֹת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ אֲלֶה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר **תִּדְבַר** אֵל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

וי"ו ההיפוך מעתיד לעבר

שמות פרק י"ט

ב וַיִּסְעוּ מִרְפִּידִים וַיָּבֹאוּ מִדְבַר סִינַי וַיַּחֲנוּ בְּמִדְבַר
וַיַּחֲנוּ שָׁם יִשְׂרָאֵל נֶגֶד הַהָר.

ג וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל-הָאֱלֹהִים וַיִּקְרָא אֵלָיו ה' מִן-הַהָר לֵאמֹר

הפועל "עלה" הוא בזמן עבר, בעוד שהפעלים האחרים הם בעתיד מהופך.

מה זה בא לומר לנו?

מה אפשר ללמוד מזמני הפועל?

שמות פרק י"ט

א בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי לְצֵאת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּיּוֹם הַזֶּה
בָּאוּ מִדְּבַר סִינַי.

ב וַיִּסְעוּ מִרְפִּידִים וַיָּבֹאוּ מִדְּבַר סִינַי וַיַּחֲנוּ בַּמִּדְבָּר וַיִּחַן שָׁם
יִשְׂרָאֵל נֶגֶד הַהָר.

ג וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל-הָאֱלֹהִים וַיִּקְרָא אֵלָיו ה' מִן-הַהָר לֵאמֹר כֹּה
תֹּאמַר לְבֵית יִעֲקֹב וְתִגִּיד לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל.

ד אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרַיִם וְאִשָּׁא אֶתְכֶם עַל-כִּנְפֵי
נְשָׁרִים וְאָבֹא אֶתְכֶם אֵלַי.

מה אפשר ללמוד מהמספר של הפועל?

שמות פרק י"ט

רש"י:

ויחן שם ישראל – כאיש אחד בלב אחד, אבל שאר כל החניות בתרעומת ובמחלוקת.

לשון המקרא השתמרה בשירי זמר

בימינו השתמרו חלק ממאפייני הלשון המקראית בזמר העברי

הַשְּׁלוֹם לְלִבָּן בֶּן-בְּתוּאֵל?

(י"ד קמזון)

שָׁנָה הִלְכָה שָׁנָה בָּאָה אָנִי כִפִּי אָרִימָה

(ל' קיפניס)

הַיְדַעְתָּ אֶת הַדֶּרֶךְ אֶל בַּיִת אֱהוֹבָתִי?

(ע' מוהר)

שִׁירָה פּוֹנָה אֵילָתָה (י' מוהר)

הִנֵּה לָנוּ נִגּוֹן יֵשׁ, אֵל נָא נְבִישָׁנוּ

בו נְשִׁירָה, בו נִזְכִּירָה, הַיָּמִים עָבְרוּ.

(נ' שטרנהיים)

דִּין-דִּין, דִּין-דִּין, זֶה שִׁיר הַנְּדָד

שְׂתוּק וְשִׂאת - שְׂתוּק וְצֶעֶד. (י' פיכמן)

תופעות המייחדות את העברית המקראית

מקור מוחלט

ה"א המגמה

ה"א השאלה

צורת הפסק

כינוי מושא חבור

צורות מאורכות

הַשְּׁלוֹם לְלִבְּךָ בֶּן-בְּתוּאֵל?

(י"ד קמזון)

שָׁנָה הִלְכָה שָׁנָה בָּאתָ אֲנִי כַפִּי אֶרְיָמָה

(ל' קיפניס)

הִדְרַעַתְּ אֶת הַדְּרֹךְ אֵל בֵּית אֶהוֹבְתִי?

(ע' מוהר)

שִׁירָה פּוֹנָה אֵילָתָה (י' מוהר)

דִּין-דִּין. דִּין-דִּין. זֶה שִׁיר הַנְּדָד

שְׁתוֹק וְשֹׂאת שְׁתוֹק וְצֶעֶד. (י' פיכמן)

הִנֵּה לָנוּ נַגּוֹן יֵשׁ. אֵל נָא נְבִישָׁנוּ
בּוֹ נְשִׁירָה. בּוֹ נִזְכִּירָה. הִיָּמִים עָבְרוּ.

(נ' שטרנהיים)

שירים נוספים שבהם השתמרו חלק ממאפייני הלשון המקראית

עַל הַדֶּרֶךְ עֵץ עוֹמֵד צִמְחָתוֹ תְּשׁוּת.
עֲזָבוּהוּ צִפְּרָיו לְאַנְחוֹת הָרוּחַ.
אֶל דָּרוֹם וּמַעֲרֵב וְאוֹלֵי מִזְרָחָה.
רַק הָרוּחַ תִּלְטֹף צִמְחָתוֹ שִׁשְׁחָה.

(א' מנגר, תרמה ל' שמו)

נוֹם, נוֹמָה-נָא יִלְדֵי שָׁחַר עֵינֵם
הִנֵּה בּוֹקֵעַ כְּבָר כּוֹכֵב רֵאשׁוֹן

(מ' גביטיג, מסח עברי י' אורלנד)

עוֹנָה, עוֹנָה, עוֹנָה.

בַּמְעֵנָל נְחוּנָה.

נִסְתוּבְּכָה כָּל הַיּוֹם

עַד אֲשֶׁר נִמְצָא מְקוֹם (א' אשמון)

מֵאַיִן תָּבוֹאָה וְאַנְה תִּצְעֵד?

חֲכָה נָא עוֹד רְנַע.

חֲכָה וְאַנִּי

הִנֵּה וְאַרְדּ בַּמְשָׁעוֹל אֶל נְנִי

(י' טהר לב)

אוצר מילים

ה"א המגמה

ה"א השאלה

מילת שיעבוד

כינוי מושא

צורות מאורכות

על הדרך עץ עומד צמרתו תשוח.

עזבוהו אפריו לאנחות הרוח.

אל דרום ומערב ואולי מזרחת.

רק הרוח תלטף צמרתו ששחת.

(א' מנגר, תרמה ל' שמר)

עונת. עונת. עונת.

במשגל נחונת.

נסתובבה כל היום

עד אשר נמצא מקום (א' אשמן)

מאין תבואת ואנה תצעד?

חכה נא עוד רגע.

חכה ואני

הנה וארד במשעול אל בני

(י' טהר לב)

נום נומה - נא וילדי שחר עינים

הנה בוקע כקר פוכב ראשון

(מ' גביטיג, נוסח עברי י' אורלנד)

סדנה

- בחרו פרק מהחומש שאותו אתם מלמדים.
- זהו את התופעות הלשוניות המצויות בו.
- בחרו תופעת לשון אחת שתורמת לתלמידים בהבנת הטקסט.
- החליטו איך תלמדו אותה בכיתה.
- מלאו טבלה כזו:

פעולות להוראה	שיקולי הדעת להוראה	התופעה	ציון המקום

נושאים מרכזיים:

- תקופות בחיי הלשון העברית
- מאפייני לשון המקרא
- השתמעויות להוראה
- השתמרות לשון המקרא בשירי זמר
- סדנה דידקטית

תודות ומקורות

- מצגת זו הוכנה במסגרת תכנית העבודה בחינוך לשוני שמשותפת לפיקוח על הוראת העברית במזכירות הפדגוגית ולחמ"ד היסודי.
- תודה על ההערות:
למפקחת דליה הלוי, לענת רויטר ולסיגל חסון מצוות החינוך הלשוני במזכירות הפדגוגית וליעל נדלר, המפקחת על החינוך הלשוני בחמ"ד
- החומר העיוני לקוח מתוך הספר "עברית, הבנה הבעה ולשון" של ב', מט"ח 2007
- חלק מהדוגמאות לקוחות מהרצאתו של ד"ר עמנואל אלון בפני מדריכות החמ"ד